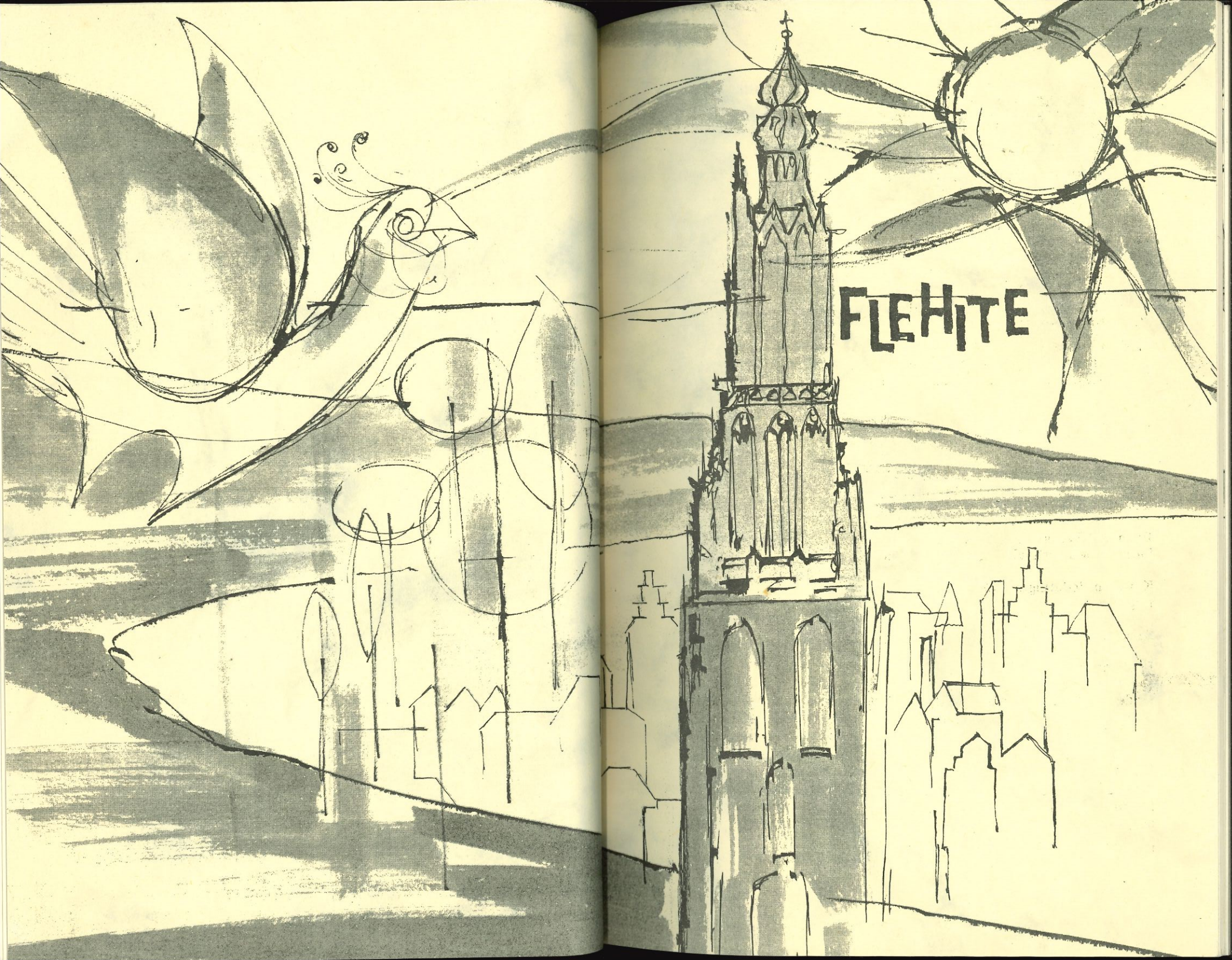

FLEHITE

TIJDSCHRIFT VOOR VERLEDEN
EN HEDEN VAN OOST-UTRECHT

Jaargang 1, april 1966, nummer 4

Redactie: Dr. W. J. de Boone, Drs. P.
van den Bosch o.s.c., Drs. J. Hovy,
J. H. P. Kemperink.

Redactieadres:
Leusderweg 255 Amersfoort.

Inhoud:

Fantasie en werkelijkheid	57
Glasblazerij "De Glashut" te Isselt, J. Heupers	58
Bronnen: Een staking in Amers- foort in de zestiende eeuw	66
Korte mededelingen: Centraal Register	70
Kroniek	71
Boekbespreking	75
Mededeling van de administratie	76

Omslag: J. de Valk.

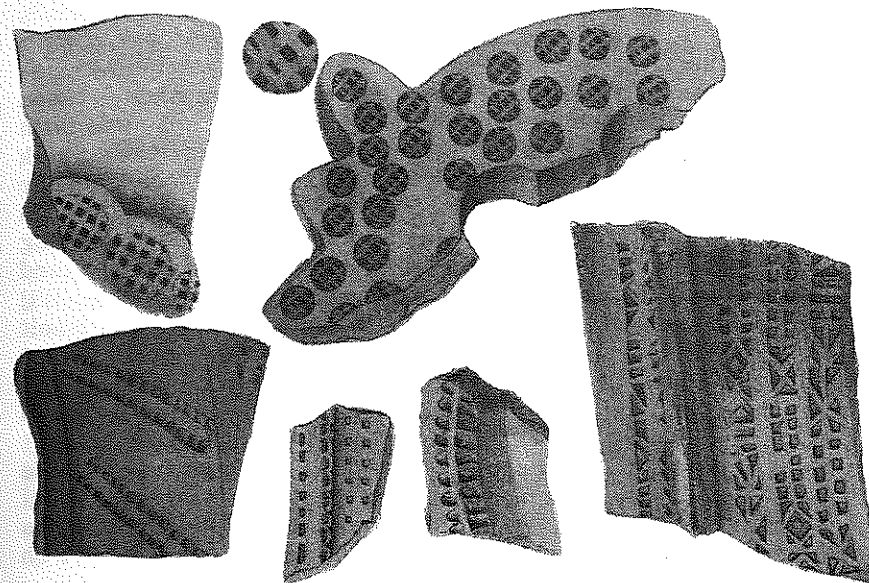
Abonnement f 4,50 per jaargang van
4 nummers. Giro nr. 43 76 83 t.n.v.
administrator Flehite te Amersfoort

FANTASIE VAN EEN WOULD-BE-HISTORICUS

"De eerste berichten over Dorestadum verhalen feiten vanaf het einde der 7e eeuw. De gangbare opvattingen over het bestaan van Wijk bij Duurstede als Dorestadum worden vanaf die tijd tot aan de 13e eeuw niet gedekt door een historisch gegeven, dat geografisch in Nederland moet worden gelokaliseerd. Evenmin bestaat er enig archeologisch gegeven."

A. Delahaye, Vraagstukken in de Historische Geografie van Nederland. Zundert 1965. Blz. 128.

ENDE WERKELIJKHEID DIE HIJ HAD KUNNEN VINDEN:

Karolingisch aardewerk uit Wijk bij Duurstede.

L. J. F. Janssen, Oudheidkundige Mededelingen II. Leiden 1843. Pl. III.

*

"... etiam in villa quondam Dorsteti, nunc autem VVik nominata."

"... ook in de plaats, vroeger Dorestad, nu echter Wijk genoemd."

Uit een schenkingsoorkonde van koning Otto I van 1 april 948.

Oorkondenboek van het Sticht Utrecht (ed. S. Muller Fzn en A. C. Bouman). Utrecht 1920. No. 111.

GLASBLAZERIJ 'DE GLASHUT' TE ISSELT

J. Heupers

In 1940, om juist te zijn op 5 augustus 1940 werd bij beschikking van de Secretaris Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, no. 17647 B.B. een gedeelte van de gemeente Soest, vanouds genaamd Isselt, toegevoegd aan de gemeente Amersfoort, die dit grondgebied nodig had en bestemd voor uitbreiding van haar industrieterrein aan de rivier de Eem. Voor Soest ging hierdoor een gebied verloren dat eeuwenlang tot haar domein had behoord, doch in die tijd onontwikkeld gebied genoemd kon worden. Op dit stuk grond waren een drietal boerderijen gevestigd met een typische benaming: 'De vurige wagen', 'De platluis' en 'De glashut', die in 1954/55 werden afgebroken. De Glashut was de laatste herinnering aan de voormalige glasblazerij van die naam, de eerste in ons land die zich toeleegde op het maken van flessen voor de industrie. Wij zouden kunnen zeggen - zonder enig chauvinisme echter - van Isselt begint de victorie voor een industrie, welke zonder ophouden tot heden in Nederland is gehandhaafd gebleven, zij het dan onder andere vormen; het hand- en mondglasblazen is vervangen door een volautomatisch bedrijf.

Op het grondgebied dat Soest in 1940 vrijwillig overdroeg aan de gemeente Amersfoort was dus reeds in voorafgaande jaren eenmaal industrieterrein geweest, zo niet het eerste industrieterrein langs de Eem - voorheen waren hier kalkbranderijen gevestigd - dan toch verreweg het belangrijkste in het verleden.

Over de glasblazerij te Isselt is weinig bekend in de literatuur. Dr. Ferrand W. Hudig in zijn dissertatie 'Das Glas' Wien 1923 noemt de glasblazerij onder Isselt niet, wel geeft hij de naam van een Amersfoortse (of Soesterse?) glasfabrikant: 1764 Amersfoort, Willem Smit. Er waren in de Nederlanden verschillende glasblazerijen in bedrijf geweest, die zich voornamelijk toeleegden op het vervaardigen van kunst- en sierglas. Deze glasblazers waren afkomstig uit Italië (Venetië), Frankrijk en Engeland en hadden het ver gebracht in de glasblazerskunst (1). In de Nederlanden is bijzonder veel en bijzonder mooi glas gemaakt. Daarbij rijst, bijna vanzelf de gedachte aan onze verbondenheid met de zee, aan het heel speciale

'Hollandse' licht boven de grote rivieren, aan de ontelbare wijzen waarop schilders dat spel tussen licht en water door de eeuwen heen hebben geïnterpreteerd (2). Het betreft hier het maken van sierglas; bekers, roemers, fluiten en bokalen; van het vervaardigen van flessen voor de industrie was toen nog geen sprake.

In het naburige Duitsland hadden glasfabrikanten zich toegelegd op het maken van flessen, wat zeer waarschijnlijk de aandacht heeft getrokken van Nederlandse zakenlieden. In Königsberg (Essen-Steele) was een glasblazerij van zekere Hünighausen, waar Hollandse kelderflessen werden gefabriceerd. Ook een glasblazerij te Paderborn (D) leverde glas in de lage landen.

Een drietal ondernemende zakenlieden besloten in 1731 te Isselt op grondgebied van Soest, maar onder de rook van de stad Amersfoort, een glasblazerij op te richten. Hierop heeft betrekking een koopakte van 6 januari 1731, verleden voor Notaris Samuel Wiselius te Amsterdam. Partijen waren: Gerrit Meyer, Willem Coopsen en Jan Veerssen (3). In het gemeente Archief van Amersfoort, 40 penningb. 1731 lezen wij:

Willem Coopzen heeft gekocht van Gerrit C. Meyer 1½ morgen met schuur en huizinge geappropeerd tot 'n glasblazerij, in 't gericht Isselt voor f 4000.

In een akte van 1 juli 1732 wordt gesproken over de glasblazerij (tegenwoordig competeerende Willem Coopsen gelegen bij de rivier de Eem). Dat de glasblazerij aan de Eem werd gebouwd had zijn economisch voordeel. De grondstoffen en kolen konden per schip worden aangevoerd en de afgewerkte produkten werden voor afvoer verscheept over het water. In de glasblazerij zelf gebruikte men ook veel water. Latere opgerichte glasblazerijen werden bij voorkeur aan een vaarwater geplaatst. Was het een bedijkte rivier dan bouwde men veelal de fabriek buitendijks om de aan- en afvoer goedkoper en tevens gemakkelijker te maken. Schepen konden daarvoor een vrije ligplaats bereiken dicht in de nabijheid van de glasfabriek.

Het bewijs dat de Isseltse industrie de eerste was in de rij van opgerichte glasblazerijen in Nederland blijkt uit de volgende opgave, welke gegevens zijn verzameld door de oud-glasblazer J. J. Slieker, Treubstraat 11b, Rotterdam. Hierop worden vermeld:

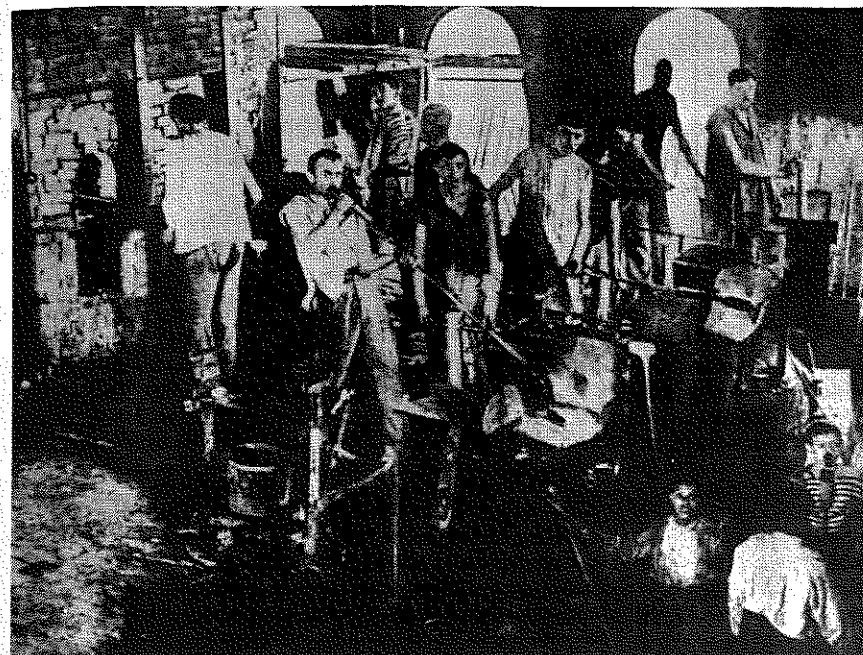
1732 glasblazerij te Isselt,
1744 glasblazerij te Dordrecht,
1748 glasblazerij te Rotterdam,
1750 glasblazerij te Amsterdam,
1765 glasblazerij te Nijkerk,
ongeveer 1765 glasblazerij te Leerdam,
ongeveer 1770 glasblazerij te Edam en Enkhuizen,
1780 glasblazerij te Vuren-Dalen,
1786 glasblazerij te Makkum.

Begonnen in 1732 eindigde het bedrijf een goede honderd jaar later. Wat de produktie betreft licht ons een rapport in samengesteld door de toenmalige Burgermeester van Soest Gerrit van Steijn van Hensbroek als antwoord op een enquête van het departement, dat met het organiseren van de defensie belast was, nadat in 1815 een einde was gekomen aan de Franse overheersing. Op 17 augustus 1815 wordt het conscianteus ingevuld. Het belangrijkste wordt weergegeven o.a. inkwartieringskapaciteit, openbare gebouwen, woningen e.d., middelen van bestaan enz. Op de vraag naar fabrieken vermeldde de burgermeester, één fabriek: een glas- of flessenfabriek, debiterende (= producerende) 's jaarlijks circa 500 000 flessen van groen glas, waaronder ook alle soorten van kelderflessen begrepen zijn. In vredetijd (bedoeld wordt voor 1795) beliep het getal wel 700 000 dito. Dat het een belangrijk bedrijf moet zijn geweest blijkt uit de produktie van gemiddeld 2000 flessen per dag en is voor die tijd geen kleinigheid. Het is absoluut nodig deze getallen aan te halen, daar insiders hieruit kunnen opmaken hoeveel smeltpotten er in gebruik waren en hoeveel arbeiders er werkten. In het bekende aardrijkskundig woordenboek van Vander Aa wordt in 1848 genoemd de glasblazerij te Vuren-Dalen. De oud-archivaris van Dedemsvaart berichtte dat men in 1877 tot een produktie kwam van 600 000 en in 1881 zelfs tot een getal van 700 000 stuks flessen. Deze Dedemsvaartse glasblazerij, opgericht in 1863, beschikte over een smeltoven met 6 monden. Dit laatste is vooral belangrijk. Met de 6 monden wordt bedoeld dat er zes smeltpotten in gebruik waren. Gezien de vermelde jaarproduktie van de Isseltse glasblazerij nl. 700 000 stuks en de genoemde hoeveelheden van Vuren-Dalen en Dedemsvaart kan worden aangenomen dat in Isselt zes smeltpotten werden gebruikt. Het aantal glasblazers met hun leerlingen kan veilig worden geschat op 18 personen. Daarbij komen nog, een of twee stokers, een 'Pfleger', een pottenmaker met een hulp, een of twee 'uitnemers' en een paar werklieden die op de een of andere manier in de glashut werkzaam waren. Verder personeel voor het inpakken van flessen, een koetsier met een hulpje en een of meer ongeschoolde arbeiders die op het terrein rondom de glasblazerij werkten. Ruw geschat werkten er veertig tot vijftig mensen bij de aanvang van het nieuwe bedrijf aan de Eem. De grondstoffen voor het vervaardigen van glas waren dikwijls in de omgeving te vinden. Men gebruikte hiertoe rivierzand, bergas, gebluste kalk en soda, voorheen potas. Het moet bij duisternis een fantastisch gezicht zijn geweest de glasblazers met de vurige bollen aan hun pijpen te hebben zien zwaaien, wanneer zij het glas uit de oven hadden gehaald en de bewegingen maakten om aan het produkt vorm te geven. Er was nl. geen andere verlichting in de fabriek dan de gloed uit de oven en de afstraling van het gloeiende glas aan de pijpen. Wanneer met de in werking stellen van een glasblazerij werd begonnen en men een geschikt terrein had gevonden, zoals te Isselt,

dan werd eerst de z.g. 'ombouw' opgetrokken, gedeeltelijk van steen en hout. Eigenlijk bouwde men een stenen muur, waarop een houten opbouw. Deze was ongeveer 15 à 20 meter hoog en diende als uitlaat (schoorsteen) voor het laten verdwijnen van rook en dampen, door diverse openingen in de kap. In deze ombouw werd de oven gebouwd. Op een onderlaag van blokken steen werd de oven opgetrokken, die een omvang had van 3 bij 4 meter met opstaande wanden, ongeveer 1,50 meter hoog en die werd gedekt door een koepelvormig dak. De glasblazers werkten op een houten verhoging, ter weerszijden van de oven. Aan de kant waar gewerkt werd waren telkens drie monden, z.g. 'Arbeitslöchern' aangebracht, daar aan beide zijden drie smeltpotten in de oven werden geplaatst op onderlinge afstand van 30 cm. De smeltpotten waren ongeveer 1 meter hoog en konden 350 kilogram 'gemeng' bevatten, de grondstoffen waaruit het produkt werd vervaardigd. De pottemaken, een zeer bekwaam vakman, maakte de smeltpotten uit bijzondere gezuiverde, vuurvaste specie. Met de handen werden hiervan rollen gemaakt, na vooraf nog met de voeten te zijn gekneet. De rollen werden dicht aaneen gelegd en zo door de pottenbakker tot een bodem gebouwd; dan pas bouwde men de smeltpot verder op, een sekuur en nauwkeurig werk vooral van de wanden, die toch niet poreus mochten zijn. Met kracht werd de op boven omschreven manier verkregen specie op elkaar gelegd en stevig aangedrukt tot de vereiste hoogte was bereikt. Tijdens de opbouw diende men er rekening mee te houden, dat de pot zowel van binnen als van buiten glad werd afgewerkt. De bodem zowel als de wanden moesten een grote hardheid hebben, vast en niet poreus. Was de smeltpot klaar, dan werd deze in de daarvoor bestemde ruimte in de glasblazerij langzaam gedroogd. Was het proces voldoende gevorderd en de pot droog, dan werd zij echter nog niet gebruikt, doch enige tijd terzijde gezet, totdat men ze in een verhitte kleine oven zette om nog verder af te harden om dan pas in de eigenlijke oven te worden geplaatst. Zo had men, wanneer het bedrijf in werking was, regelmatig een zestal smeltpotten nodig om de produktie op peil te houden. Er dient nog te worden opgemerkt, dat, wanneer de oven was gebouwd, men met een klein vuurtje de oven droog begon te stoken. Was men eenmaal zover, dan werden de smeltpotten in een kleine oven gloeiend gestookt. Na een week waren zij wit gloeiend heet en werden zij met 'de hellewagen' in de oven gebracht en op hun plaats gezet, wat met ijzeren haken geschiedde. Het uitvallen van een of meer potten, doordat hieraan reparaties moesten worden verricht, betekende een economisch verlies, een teruglopen van de produktie. De levensduur van een smeltpot was ongeveer 4 à 5 weken, zodat de pottenmaker in een glasblazerij voortdurend aan nieuwe potten werkte. Bij het in bedrijf stellen van 'De Glashut' te Isselt zal de pottenmaker met zijn helper vooruit zijn gegaan om het benodigde aantal smeltpotten te maken. Waren deze gereed, dan pas konden de glasblazers hun arbeid

beginnen. De stookplaats bevond zich tussen twee rijen potten. Het vuur werd aangelegd in een lager gedeelte waar de roosters lagen. Door een kanaal werd het vuur in de oven gebracht en de potten gevuld met 'het gemeng' verhit. De z.g. 'monden' werden weer dicht gemaakt met een precies in de mondopening passende steen, waarna de temperatuur werd opgevoerd tussen de 1000 en 1300 graden celsius. Het stoken van de glasoven was een zwaar en moeizaam werk. Het gemeng was voordien voorverwarmd in een andere oven om daarna pas in de eigenlijke smeltpotten te worden opgenomen, waarna het smeltvuur werd aangelegd. Na circa tien uren dit vuur op de massa te hebben doen inwerken, werd een proef genomen of het gemeng vloeibaar was, gesmolten. Door het waarlijk helse vuur waren de grondstoffen, bestemd voor de vervaardiging van het glas, een vloeibare, stroopachtige substantie geworden en tot verdere verwerking gereed.

Nu nam de glasblazer met zijn blaaspijp een kleine hoeveelheid op de pijp en blies dit op, om te zien of het glas 'blank' was. Voordien echter had men in de smeltpot van vuurvaste specie een krans gemaakt, die tot de helft in het gesmolten glas dreef en diende om de ongerechtigheden tegen te houden. Telkens nam men uit de krans het gezuiverde glas. Was de pot leeggewerkt dan hing men de krans aan de rand van de pot, die zich door de hitte er aan vasthechte. Het werk zette zich voort en zoals reeds vermeld stonden de glasblazers en hun helpers (gezellen) op een houten verdieping voor de oven. Op iedere plaats stonden door de regel drie mannen: de blazer en twee gezellen; soms werkte de blazer alleen. In de houten verhoging bevond zich 'een vormgat' waarin de vorm werd geplaatst, van steen of hout. Als 'het werkgat' werd geopend of al geopend was, dan werden de blaaspijpen gehanteerd. Meestal hadden de glasblazers hun eigen pijp in gebruik, variërend van 10 tot 12 stuks. De jongste gezelschap 'de Anfanger' genaamd - begrijpelijk dat men in de glasblazerij Duitse termen en uitdrukkingen gebruikte, als men weet dat de glasblazersfamilies uit Duitsland veelal afkomstig waren - nam met behulp van de verwarmde blaaspijp een kleine hoeveelheid glas uit de pot, liet dit even afkoelen en nam daarna een grotere massa aan de pijp. Iedere fles had nl. een bepaalde inhoud en die werd afgemeten naar de hoeveelheid die aan de blaaspijp werd gedraaid. Men kon niet volstaan door voor een fles van een halve liter inhoud, dan 250 gram en dan weer 300 gram te gebruiken. Als de mannen nauwkeurig werkten, bedroeg het verschil in gewicht bij de flessen hoogstens 20 gram. Na deze handeling gaf de gezelschap de pijp met het glas over aan de 'Steller', die met een ijzeren voorwerp het glas van de pijp sneed net zo lang totdat het zich als een wieberende massa vooraan de pijp bevond, en dan begon het blazen. Het zal in de Glashut te Isselt wel gebruikelijk zijn geweest, dat 'de Steller' de zich vooraan de blaaspijp bevindende massa glas op een platte steen plaatste en het een bewerking liet ondergaan door

Glasblazers aan het werk.

dit over de steen te rollen, tegelijkertijd blies hij door zijn pijp, waardoor er lucht in de glasmassa kwam en door draaien en blazen aan het glas vorm gaf. Daarna bracht de Steller de reeds in vorm aanwezige fles, die inmiddels sterk was afgekoeld, weer terug naar de gloeiend hete oven. Nogmaals nam de blazer de pijp over en bracht het gevormde glas in het werkgat om het te verhitten en dan weer naar de vorm voor derdere afwerking. Wordt er in een houten vorm gewerkt, dan deed de blazer het langer geworden vormsel in de houten vorm en door blazen en stampen kwam er tenslotte een vierkante fles uit. Deze houten vorm bestond uit vier dikke perehouten planken, die met houten beugels en schroeven bijeen gehouden werden. Het onderste gedeelte was een ijzeren plaat. De planken waren zodanig gevormd dat voor iedere soort fles anderen gebruikt konden worden, juist van maat en lengte. Om verbranding te voorkomen, bevochtigde men met een natte zwabber telkens het inwendige van de vorm. Gedurende het werk werd de houten vorm weer vervangen door een andere, die inmiddels al weer gereed gemaakt was. Een stenen vorm bestond uit twee gelijke helften, waarvan de ene helft was vastgemaakt en de andere voorzien van een handgreep - voor een groter model een stok - gesloten kon worden. Zodra de glasblazer zijn langwerpig model in de vorm had gelegd werd deze ge-

sloten, waarna de man met kracht de vloeibare massa tegen de wanden blies en zich het model had gevormd.

De borst van de fles en de hals werden uit de vrije hand gemaakt, waaraan de Steller bij het begin van het werk reeds vorm had aan-gegeven. Vervolgens legde de blazer de pijp in een gesloten vork, die aan de wekrbank was bevestigd, om daarna met een plat ijzeren voorwerp, een soort bot, stomp mes, dat altijd in het water in de werkbank stond, de fles van de pijp te scheiden. Met het mes sneed hij over de hals van de fles en de pijp; een lichte tik met de hand en de fles liet onmiddellijk los. Tenslotte werd de fles in een ijzeren bus met stang gedaan en voorzien van een mondstuk waarin de kurk wordt gezet. De flessen die in een stenen vorm werden gemaakt, voelen iets ruwer aan dan die vervaardigd in een houten. Om af te koelen werden de flessen aan een grote vork of op een platte plank, waaraan een steel, naar de koeloven gebracht, werkzaamheden die door een jongen (leerling) werden verricht; vroeger maar al te dikwijls door een kind. Leerplicht bestond niet en vele ouders in die tijd lieten hun kinderen, vaak daartoe gedwongen door armoede en gebrek, in de glasblazerijen meewerken. Nadat de flessen uit de koeloven waren gehaald, werden zij nog warm, zelfs tot heet toe naar de sorteerplaats getransporteerd om daar op hun gewicht, maat en afwerking te worden gesorteerd. Alleen de goedgekeurde flessen werden betaald. Begrijpelijk dat het werk inspanning en de volle aandacht vergde en nauwkeurigheid in de afwerking een eerste vereiste was. Het vervoer naar de afnemers geschiedde voornamelijk per schuit of schip. daarnaast met paard en wagen, zoals gebruikelijk in die tijd zonder mechanisch verkeer.

De pottenmaker was voortdurend in de weer, niet alleen met het vervaardigen van nieuwe smeltpotten, maar ook met het herstellen en repareren van ze potten, die door de grote hitte onklaar waren geworden. Het opnieuw plaatsen van een smeltpot was destijds een onmenselijk karwei door de verzengende hitte. Niet voor niets noemde men het werktuig waarop de pot werd vervoerd naar de oven 'de hellewagen'. Het vuur dat brandde vergeleken de arbeiders met de beschrijving die aan de hel wordt gegeven en de hitte die daaraan wordt toegekend. Wanneer zich het geval voordeed, dat tijdens de werkzaamheden een smeltpot het begaf, begon 'te lopen', dan moest die bij gloeiende hitte toch gerepareerd worden door de pottenmaker. Bij het bouwen van de pot was echter hiermee rekening gehouden en had men in de muur van de oven een grote steen aangebracht, die men er met enige handigheid en vakmanschap uit kon nemen. De steen noemde men 'Stoploch' en de herstelwerkzaamheden aan de smeltpot verrichtte men met 'Ton' of pijpaaarde, waarna de steen weer in haar oude positie werd teruggeplaatst en smeerde men het geval aan met een hechtmiddel (cement?) en werd de oven weer gesloten. Een defect aan de smeltpot werd door de regel het eerst geconstateerd door de stoker. Het vloeibare glas begon 'te

lopen' en bewoog zich traag vloeiend voort naar de stookplaats waar de stoker het direct opmerkte. Ook trok het de aandacht van de aanwezige glasblazers, die weldra bemerkten dat de glasmasa in de pot sterk daalde, meer dan normaal het geval zou zijn geweest.

De blaaspijp die door de regel in gebruik werd genomen was een plm. 1,70 meter lange holle buis, met aan de onderkant een verdikking; aan de bovenzijde liep zij spits toe. De pijp werd met de hand gesmeed, de verdikking onderging een extra bewerking. De glasblazers namen het spitse uiteinde in de mond, of liever gezegd tussen de lippen en bliezen een hoeveelheid lucht door de buis (pijp) in het glas. Het kostte de man wel enige inspanning de lucht door de pijp in de kompakte glasmasa te blazen om de juiste vorm te verkrijgen. Het was de kunst van de aanvanger het glas aan en niet in de pijp te krijgen, waarom hij de pijp niet in het glas doopte, maar er op leggen moest, wat het meeste effect had. Het onderdeel van de blaaspijp was na drie weken werken verteerd en werd door een nieuw onderdeel vervangen. Dit gedeelte noemde men in vakblazerstermen 'denabel'. De blazer had steeds een aantal pijpen in voorraad en reparaties hieraan werden door hemzelf gedaan.

De aanvang der werktijden hing voornamelijk af van de toestand waarin het materiaal, het vloeibare glas, verkeerde. Bij een zesdaagse werkweek begon men 's zondagsnachts om 2 uur en werkte men door - met een kleine tussenpauze - totdat de smeltpot leeg was. Om de produktie op te voeren volstond men niet altijd met het gesmolten gemeng op te gebruiken, doch smolt ook nog afvalglas en zelfs scherven. Dit afval (scherven) werd met behulp van een langwerpige ijzeren schop door het werkgat in de smeltpot gedeponeerd, buiten de krans. Dit smolt dan wel gedurende de tijd in welke 'het arbeidsvuur' brandde. 'Het arbeidsvuur' is het smeltvuur en had een hogere temperatuur dan het vuur waarvoor de blazers zich op hielden als zij hun werk verrichtten. Het smeltvuur werd getemperd en dan 'arbeidsvuur' genoemd wanneer de grootste hitte was verdwenen en de graad van verhitting aanzienlijk gedaald. Door de uitstralende hitte kregen sommige glasblazers roodgeblakerde wangen, voorhoofd en oogliden. Deze verschijnselen noemde men 'een brandbakkes'. Als beroepsziekte onder de glasblazers kwam vooral voor 'staar' op de ogen en hadden zij verder nog te lijden van 'waterrot' aan de vingers. Waterrot ontstond doordat men met zijn vingers en handen in het vuile water de blaaspijp bevochtigde om deze te koelen op de plek waar zij werd vastgehouden. De leeftijds-grens was niet hoog; er stierven vele glasblazers toendertijd voor dat zij de leeftijd van 50 jaren hadden bereikt.

Noten: (1) Elka Schrijver, Glas en kristal, Bussum z.j.
(2) a. w.

Bronnen

EEN STAKING IN AMERSFOORT IN DE ZESTIENDE EEUW.

meegedeeld door J. H. P. Kemperink.

Zoals algemeen bekend waren in de middeleeuwen de handwerkers georganiseerd in gilden. De verhouding tussen stadsbesturen en gilden liep in de Nederlandse steden sterk uiteen.

In het begin was overal het bestuur der steden in handen van de rijke burgerij, 'den rijkdom ende vroetscip', maar in het begin der 14e eeuw braken de gilden in Vlaanderen de macht der stedelijke aristocratie en het Vlaamse voorbeeld werkte na in Luik en in Utrecht. De staatsgreep, die het Luikse stadspatriciaat in 1312 ondernam om deze invloed der gilden tegen te gaan, liep op een grote débacle uit. In 1384 trok het zich geheel uit het stadsbestuur terug en sindsdien hadden de gilden daar de macht in handen.

In Utrecht had een gelijke ontwikkeling plaatsgevonden. Daar was de macht van het stedelijk patriciaat geknakt door de inval der Vlamingen in het begin der 14e eeuw. Wel gelukte het de rijke burgerij soms voor korte tijd de macht weer in handen te nemen, maar gewoonlijk waren de gilden heer en meester in de stad en werden feitelijk meer politieke dan handwerksorganisaties.

In de Hollandse steden daarentegen is van een dergelijk overwicht der gilden geen sprake. Het stadsbestuur, gevormd uit de goeude burgers, hield over het algemeen de handwerkersklasse stevig onder de duim, alleen in Dordrecht mochten de gilden een klein beetje meespreken.

Amersfoort vertoonde in dit opzicht meer het karakter van de Hollandse steden dan dat van Utrecht, waar trouwens Karel V na 1528 aan de macht der gilden een einde maakte, al moest het Vreeburg gebouwd worden om ze in toom te houden.

Een typisch voorbeeld van een conflict tussen stadsbestuur en handwerkers levert het ambtelijk dagboek, dat Cornelis Volckens bijhield, toen hij in 1555 burgemeester van Amersfoort was. Hij hoorde tot de betrekkelijk kleine groep mensen, onder wie de stedelijke ambten voortdurend wisselden. In 1542 en 1546 was hij raad van de stad, in 1547 cameraar, d.w.z. beheerder der stadsfinanciën, in 1548, 1550, 1551 en 1554 schepen, dus belast met de rechtspraak, in 1549, 1552 en 1555 burgemeester, terwijl hij op zijn oude dag nog in de jaren 1556, 1557, 1559 en 1562 de functie van weesmeester waarnam.

Zijn eigenhandig geschreven dagboek werd teruggevonden door de heer D. H. Huygen. Het beslaat 56 ongenummerde bladzijden folio en is zeer moeilijk leesbaar. De heer Huygen nam er een afschrift van, dat berust in de bibliotheek van het museum Flehite.

Hoewel het dagboek geen persoonlijke gegevens bevat - we horen niets van zijn gezin en hij vertelt alleen terloops, dat hij zijn diensthode een boodschap laat bezorgen - geeft het toch wel een indruk van de persoon van de schrijver. Hij lijkt een tamelijk ontwikkeld man, die graag vreemde woorden, vooral juridische termen, gebruikt, al leeft hij op gespannen voet met

de spelling ervan. Hij neemt zijn ambt serieus op en is er voortdurend mee bezig. Hij is nogal zwaartillend, kan doorzeuren over kleinigheden en komt achteraf nog wel eens terug op kwesties, die hem dwarszitten. Begrijpelijk, dat hij niet al te best overweg kon met de schout, de notaire Vincent van den Houve, die zijn carrière op het schavot te Brussel beëindigde en over wie Rootselaar verschillende gegevens heeft bijeengebracht in zijn tweede bundel: Amersfoort, Geschiedkundige Bijzonderheden. Die nam zijn functie heel wat gemakkelijker op. Verscheidene malen noteert Cornelis, dat de schout hem gevraagd heeft zijn taak in het gerecht over te nemen, omdat hij geen tijd of geen zin heeft. Toch handhaaft de schout als vertegenwoordiger van de keizerlijke regering zijn gezag tegenover een mogelijke inbreuk daarop van de zijde der stadsmagistratuur. Verscheidene malen blaft hij dan ook de burgemeester af, die het allemaal trouwhartig en een beetje pijnlijk getroffen noteert.

Het hier volgende fragment vertelt in 's burgemeesters eigen woorden van een conflict met de lakenbewerkers uit de stad, de wevers en vollers. Er blijkt uit, hoe nauwlettend het toezicht was, dat het stadsbestuur op kwaliteit en prijs van de producten uitoefende. Speciale keurmeesters, de 'weerdeyns', waren belast met het toezicht op deze voor Amersfoort nogal belangrijke tak van nijverheid. Keurden zij een laken goed, dan werd een loden pijpje aan gehecht en dit gestempeld. De wevers moesten deze keur betalen. Afgekeurde lakens werden doormidden gescheurd en soms ten bate der armen verbeurd verklaard.

Nu had het stadsbestuur zojuist, voorgelicht door twee Amersfoortse deskundigen, Lambert Zijbarts en Ghijsbert Rolofs, een nieuwe verordening, een ordonnantie op de lakennijverheid uitgevaardigd, die tot in details het hele bedrijf regelde. Blijkbaar was het deze keer te ver gegaan en had het voorschriften gegeven, die in de praktijk niet na te komen waren. Het wijzigde dan ook later de omstreden punten, maar uit het verhaal blijkt wel, hoe de bestuurders wilden voorkomen, dat hun toegeven een gevolg zal schijnen van de krachtige houding der handwerkers, die zelfs tot een staking overgaan.

We laten nu burgemeester Volckens aan het woord:

Item opten 16en martij zijnt die vullenwevers (= wolwevers) ende vulders (= vollers) geroopen voor den gherechte omme haren eedt te doen alsdat sijluyden hem souden reguleren naer huerluyder ordonnantie ofte weerdeynsbouck, twelck hem voorgelesen zijnde ende dairop gecommuniceert (= daarovergesproken), hebben geseijt expresse (= uitdrukkelijk), dat sijluyden ghene eedt doen wilden ende die vulders, dat sijluyden trecken ofte reken der laakenen coomende vuijt de komme nyet en mochten (= konden) laeten ende d'overwerck s weeck eer (?) moste hebben, ofte hairluyder knechts souden gaen loopen ende en mochten die cost nijet winnen mit een werck 's daegs. Ende die wevers reepen, dat sijluyden niet en dochten eedt te doen, want die articulen dairinne verclaert (= neergelegd) nyet moegelick en waren te onderhouden, als (= zoals) van de draeden ten eynde vol vuyt te weven ende die druemen (= einde van de ketting, waardoor geen inslag meer gaat en dat wordt afgesneden, als het stuk geweven is) mer een vierdel ende datge (?)

lang te laeten, ende in den twee lakenen twijntich pont garens te slaen ofte te inweven.

Ende versochten margenspraeck (morgenspraak = vergadering van het gilde) om d'ordonnantie te duersien ende haerluyder gravamina (= bezwaren) de gerechte scriftelicken te verthonen ende dairinne te remedieren (= verbeteren). Ende als sijluyden hem vertoogen hadden (= vertrokken waren), heb ick mit het gerecht hierop gecommuniceert ende hemluyden ter antwoordt duer beveel van 't gerecht gegeven, alsdat sijluyden hem souden moeten reguleren nae der ordonnantie ende dat men tot dien eynde den weerdeyns bevoelen hadt op haeren eedt en correctie (= straf), dat sijluyden die ordonnantie alsoe wel in 't minste als meeste souden onderhouden ende doen onderhouden. Ende aengaende dat sijluyden ghenen eedt en wilden doen, dair soldet gerecht inne vorderen als dat men te raide bevijnden solde. Want als gijluyden u opten eedt nijet beraeden en soldt, soe en behoeft gijluyden gheen mergenspraeck ende opten eedt sal 't gerecht in doen als voorseyt. Dair sijluyden op antwoorden, dat moecht ghij doen ende streecken alsoe van den huyse ende lieten haer weven staen ende ghijngen tot Luesden droncken drijncken.

's Anderen daegs als opten 17en martij 't gerecht mit den weerdeyns tot schouten huys tsmorgend te 7 ure vergadert sijnde, is geaccordeert, dat die voorseyde weerdeyns hemluyden solden onderrichten, dat men mit den eedt noch soldt supsederen (= afwachten, opschorten) ende hemluyden alsoe induceren (= henertoebrengen), dat se wercken ende alsoe succesive hemluyden greynge tot onderhoudenisse van dese ordonnantie ende dairinne dat den weerdeyns dochten, dat men wat behoerden te remediëren, solde sijluyden bij geschrifte stellen op drie ofte vier articulen (= punten), dairvan sij weerdeyns ons verclaerden ende alsoe doen solden.

Ter selfder tijt vandaer gaende, p(ost) elevatione (= na het opstaan, m. a. w. na de sluiting der zitting), sijnt die vulders bij mij gecomen, vragende of sijluyden oick wercken solden ende dat sijluyden nijet van menonge en waeren te wercken nae de articulen henluyden op gijsteren voergehouden, wairop ick henluyden ter antwoordt gaff, dat sij hair selft saick nijet en wilden verstaen ende dat men wel wist, dat men die lakenen, coemende vuyt de comme, most gelijk op doen ende recken die fronselen vuyt. Doch sijluyden en wolden niet verstaen. Sulx dat ick hemluyden seyde: Gaat tot die weerdeyns, die sullen u wel seggen, wat gijluyden doen sult.

Ten voirseyden dage tsavonts Cornelis Vos, weerdeyn, bij mij coemende in S. Joriskerck ende verhaelde mij, alsdat sijluyden de wevers ende vulders geseyt hadden, dat sijluyden tsamen op 's anderen daegs wercken ende arbeyden solden ende dat men mit den eedt solden supcederen ter tijt toe, dat het gerecht hemluyden anders leet weten, dair sijluyden dier tijt wel in tevreden waeren. Ende tsanderen daechs, als opten 18en martij, naedat het sermoen

in den grooten kerck vut (= uit) was ende dat men gaen soldt op 't stadthuys om politie (= bestuurszaken) te houden, is Vos voorseyt bij mij gekomen, seggende dat die wevers ledich ghijngen ende nijet en arbeyden, ter cause dat (= omdat) sijluyden 't loot, daer men 't segeltgen op slaet, nyet betaelen en wilden volgens hairluyder ordonnantie. Alle welcke ongeregeltheit ende abuysen (= vreemde dingen) ick den Raidt in 't lange (als vs.) bij monde te kennen gegeven hebben, dwelcke geconcludeert sijn (= besloten hebben), dat die wevers hem solden reguleren nae voirgaende beveelen, mits dat men mit den eedt solden supcederen. Ende 't verdocht den Raidt oick nijet weijnich (= dunkte de R. niet gering), dat men de wevers ende vulders aldus die meester leet maicken, sulcx dat het genoeg was, dat die weerdeyns hemluyden op gisteren bevoelen hadt, dat se wel wederom wercken mochten. Ende wat wevers ofte vulders bij mij quaemen, gaff ick ter antwoordt, wie hemluyden oet (= ooit) hair werck verboeden hadden ende dat sijluyden wel mochten wercken ende doen solden gelijk hemluyden van den weerdeyns bevoelen was ende dat men opten eedt ons noch breeder infirmeren (= navragen) ende deliberen (= beraden) solden. Ende die schoudt leet mij weten bij Evert Jans (de stadsbode), dat hij geoccupeert was, dat wij onse dijnge doen solden.

Ter selver tijt werdt oick bij eenigen in 't schependom geseyt bij den secretaris (nae mijn beste onthoudt), alsdat hij gisteravont ghijnck wandelen ende vandt twee wever staen schirnen (= schertsen, spotten) tegens malcanderen ende riepen den secretaris nae schemplick: Wij sullen op morgen coemen ende doen onsen eedt ende diergelijke woorden.

Ende Ghijsbert Spruyt (schepen in 1555) seijde, dat hij verstaen hadde, alsdat enige wevers geseyt hadden op gisteren van den twee luyden, die wij in 't verleeden jair in onze communicatie (= bespreking) van dese ordonnantie gehadt hadden, te weten Lambert Zijbarts ende Ghijsbart Rolofs: Laet ons die twe schelmen dootslaen ende laet wij se tsaemen mitten anderen soenen (= verzoenen) ende diergelijke boese woorden ende redenen.

Ende alsoe ick den Raidt mitten eersten (= zo spoedig mogelijk) verhaelde, wat sijluyden wel begheren solden gealtereert (= veranderd) ende geremedieert (= verbeterd) te hebben, als dat die clant van twee laakenen te weven solden betaelen een oortge (= munt ter waarde van $\frac{1}{4}$ stuiver) meer dan tot noch toe betaelt was, te weten elf stuvers (het dagloon van een metselaar of timmerman bedroeg toen 5 stuvers) ende dat sijluyden den draeden niet ten volle en consten vutweven dan op elcken half elle aenchnopen ende dat die druemen soe cort niet en mochten blijven, mer mosten tenminsten II vierdel lang blyeven, zijn geaccordeert, dat men hemluyden alsnuv sulcx niet accorderen en solden, mer in toecoemenden tijdt, vuyt saicke, dat sijluyden nyet deyncken souden, dat sij die meester maecken mochten ende als hair gebitt ioecten (als hun gebit

jeukte = als ze honger kregen), soe souden sijluyden wel wercken, mit meer gelijcke redenen. Ende den weerdeyns is bevoelen, dat sijluyden hair geprefigeerden (= vastgestelde) voirnoemt van 'tweederen solden waernemen ende doen soe 't behoert.

Blijkbaar heeft het gebit der wevers gejeukt en zijn ze weer rustig (of minder rustig) aan de arbeid gegaan, want over verdere moeilijkheden spreekt de burgemeester in zijn dagboek niet.

Korte mededelingen

Elke mededeling over archivalia in particulier bezit is welkom op het Centraal Register van Familiearchieven (hoofd: mevrouw drs. A. P. Polak-de Booy, chartermeester bij het Algemeen Rijksarchief). Bij dit register, dat nu ruim een jaar bestaat, zal men in de toekomst informatie kunnen krijgen over aard, inhoud en toegankelijkheid van persoonlijke en familiearchieven.

Voor het zo ver is moeten nog vele gegevens verzameld worden, waarbij uw medewerking onmisbaar is. Wie eigenaar is van een verzameling archivalia, of wie van het bestaan van dergelijke collecties op de hoogte is, wordt vriendelijk verzocht dit te berichten, met zo mogelijk opgave van aard, inhoud, tijdvak en toegankelijkheid van de collectie.

De registratie heeft uitsluitend een wetenschappelijke bedoeling en tast in geen enkel opzicht het recht van de eigenaren aan. Wel kan - op verzoek - advies gegeven worden aan diegenen, die problemen hebben ten aanzien van inventarisatie, onderhoud, plaatsruimte of bestemming van hun archiefcollecties.

De belangstelling gaat in de eerste plaats uit naar oorspronkelijke stukken: brieven, dagboeken, boedelpapieren, kasboeken e.d. Zowel oude als 20e eeuwse stukken, grote en kleine collecties kunnen voor registratie in aanmerking komen. Men denke niet te snel dat de eigen verzameling niet belangrijk genoeg is.

Het adres van het Centraal Register van Familiearchieven is: Drift 27 te Utrecht, telefoon 030 - 15766.

Kroniek

In het boekje over De middeleeuwse stad, van de hand van W. Jappe Alberts, verschenen in de bekende Fibulareeks (no. 6: Bussum, Van Dishoeck, 1965) komen vrijwel geen gegevens over de gouw Flehite voor: het draagt een algemeen karakter, hoewel de meeste aangehaalde voorbeelden aan Gelderse en Overijsselse bronnen zijn ontleend. Toch is het zeer aan te bevelen dat iedere locale en regionale historicus ervan kennisneemt, daar het werkje een voortreffelijke inleiding vormt tot de studie van verschillig welke stadsgeschiedenis van de noordelijke Nederlanden. Op veel van de ingewikkelde en niet onmiddellijk begrijpelijke verhoudingen en toestanden in het oude stedelijke leven werpt het een helder licht. Het glosarium is zeer leerzaam. In het boek bevinden zich twee afbeeldingen van voorwerpen, berustend in het museum Flehite te Amersfoort, waarvan echter die van de 'stadskist' (Blz. 42) op een misverstand berust. Dit laatste ter correctie in een tweede druk, waarvan wij hopen dat hij spoedig nodig zal blijken.

*

In het maandblad van 'Oud-Utrecht', jrg. 38 (1965), no. 7 (juli), blz. 71-72, bevindt zich een artikel van M. Raven over De grenzen van 'Den Dolder'. Nagegaan wordt de loop van deze grenzen en de veranderingen, die er in de loop van de tijd in kwamen. Enige ermede samenhangende problemen, zoals de oude turfwinning, worden tevens aangeroerd.

*

In hetzelfde blad, zelfde jaargang, no. 9 (september), blz. 80-83, schrijft Aleid van de Bunt overeenbrief van De Vrouwe Doorwerth aan de Magistraat van Rhenen en wat hieraan vastzat: allereerst de persoon van deze vrouw, Charlotte Amélie, hertogin de la Trémouille, gravin-weduwe van Aldenburg, en haar lotgevallen; vervolgens de aanleiding tot het schrijven van genoemde brief, nl. de overtreding van een plaatselijke verordening te Rhenen door de waarnemende richter van Doorwerth.

*

In bovengenoemd maandblad, zelfde jaargang, no. 10 (oktober), bevindt zich (blz. 91-94) een uitvoerig bericht van C. L. Temminck Groll over Drie molenrestauraties in Utrecht, waaronder is begrepen die van de molen 'Rijn en Lek' te Wijk bij Duurstede (blz. 93-94, met afb.). Deze 'torenmolen' (beter, aldus T. Gr.: 'poortmolen'), oorspronkelijk gebouwd als runmolen op de stadspoort de Leuterpoort (1659), is een unicum in ons land (ten overvloede zij hier gewaarschuwd, hem niet te verwarren met de bekende 'molen van Ruysdael'). Sedert deze molen in 1930 eigendom werd van de vereniging 'De Hollandse Molen', is hij tweemaal gerestaureerd. Over de laatste restauratie, die onlangs is voltooid, vindt men in dit verslag bijzonderheden. Deze poortmolen, die op 11 september 1965 door een lid van Gedeputeerde Staten in werking werd gesteld, zal bij wijze van toeristische attractie zijn te bezichtigen en bij tijd en wijle 'in bedrijf' worden gesteld.

In de Doornse courant 'De Kaap', streekblad voor Zuid-Oost-Utrecht, tussen 27 augustus 1964 en 26 augustus 1965, geeft de heer E. J. Demoed, onder de titel *Langs de oude heerweg*, uitvoerige heemkundige beschouwingen over het dorp Leersum. De geschiedenis van aan en in de buurt van deze heerweg gelegen kastelen (o.a. Zuilestein), buitenplaatsen, boerderijen, herbergen, alsmede van de Ned. Herv. Kerk van Leersum, enz. wordt uitvoerig behandeld. Gesproken wordt voorts over het bestuur van het dorp in het verleden, de geneeskundige verzorging, bodemvondsten, de oude marke enz. Lijsten van burgemeesters, artsen, predikanten en onderwijzers zijn toegevoegd. Dit alles met verwijzing naar de gebruikte literatuur, bronuitgaven en archivalische bronnen. Daarnaast komt voor een artikel over de brandweer te Doorn sedert 1777 (26 augustus 1965) en een beschouwing over het verleden van de Langebroekerwetering (1 juli 1965). Hopenlijk groeit uit de reeks 'Langs de heerweg' nog eens een boekje over Leersum.

*

In de Amersfoortse Courant van 1965 publiceert A. J. Bruynooge een aantal artikelen over de oorsprong van de Amersfoortse straatnamen, die soms aanleiding geven tot historische uitweidingen (12 febr., waarin uitvoerig de controverse over de naamsverandering van Slijkstraat in Arnhemsestraat gedurende de jaren 1888 en 1889 uit de doeken wordt gedaan; voorts 19 maart, 12 juni, 12 november en 27 december). In hetzelfde blad (4 april) geeft de schr. aardige citaten uit de Amersfoortsche Almanak van 1850 over een wandeling door de stad Amersfoort en omstreken (4 april); over de verkiezing van de Gemeenteraad in 1865 (19 juli) en over de begroting 1866 en het begrotingsdebat in 1865 (11 sept.) handelen twee andere bijdragen.

*

In hetzelfde dagblad (3 maart 1965) schrijft C. A. van Kalveen over de kelder van de Lieve Vrouwetoren, die in 1528 tot kerker voor gevangene Gelderse voetknechten heeft gediend.

*

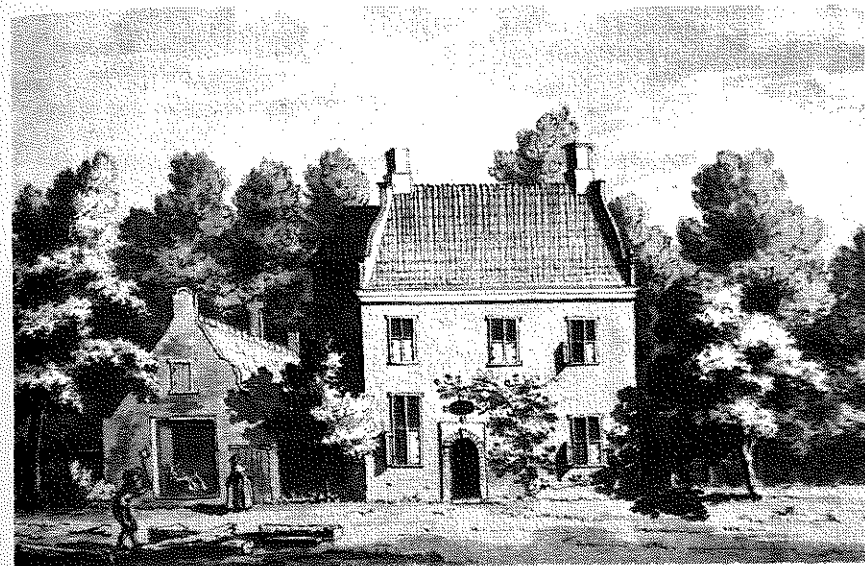
Vermelding verdient vooral een bericht in de Amersfoortse Courant van 2 aug. 1965; S. W. Melchior, te Hoevelaken, had reeds sedert de jaren twintig herhaaldelijk betoogd, dat een bekende ets van Hercules Seghers, berustend in het Rijks Prentenkabinet te Amsterdam, niet, zoals officieel was vastgesteld, een gezicht op Rhenen voorstelde, maar op Amersfoort. Hoewel enige autoriteiten hem daarbij steunden, vond hij bij de toenmalige directeur van genoemd kabinet geen gehoor. Thans zou men zich daar, na een hernieuwd onderzoek, met de visie van de heer Melchior verenigd hebben. Ook in de uitzendingen en publicaties van 'Openbaar Kunstbezit' zal met deze veranderde opvatting rekening worden gehouden. Vgl. verder ook: Maandblad Oud-Utrecht, 1957.

*

In 1965 verscheen bij de Drukkerij J. W. H. Patist en Zoon te De Bilt een zeer instructief werkje over *Bevolking en bebouwing van De Bilt en Bilthoven in 1795*, van de hand van P. H. Damsté, gemeentesecretaris aldaar. Aan deze publicatie zal in een volgend nummer van dit blad een boekbespreking worden gewijd.

*

In het Jaarboekje van 'Oud-Utrecht' 1965, blz. 63-67, behandelt A. P. van Schilfgaarde *De Roethard te Overlangbroek*. Deze hofstede, ook 'den Roeter' genoemd, gelegen ten zuiden van de Langbroekerwetering, was leenroerig aan de ridderhofstad Zuylen. Met behulp van A. J. van de Ven en anderen heeft de schrijver, die reeds eerder bij zijn studies deze hofstede was tegengekomen maar die haar niet goed kon thuisbrengen, de lotgevalen van dit huis vanaf de 16e eeuw gereconstrueerd. Een lijst van beleningen met de 'Dirks hofstede' of den Roethard van 1528 tot 1776 volgt als bijlage op het artikel.

De Roeter bij Overlangbroek ao 1732. Gezicht op het Huis. Tekening in Oost-Indische inkt door L. P. Serrurier wsch. naar C. Pronk. Rijksarchief te Utrecht.

*

In Gens Nostra, maandblad der Nederlandse genealogische vereniging, jrg. 20, (1965), no. 12 (dec.), blz. 348-352, treffen wij een artikel aan van de hand van L. H. Oosten, Austerlitz, waarin, na een inleiding over de wordingsgeschiedenis van dit merkwaardige dorp, thans tot de gemeente Zeist behorend, maar in de jaren 1806-1810 in het bezit van stadsrecht, een zeer leerzaam en interessant overzicht van de bewoners, met hun leeftijd, geboorteplaats, godsdienst en beroep, wordt gegeven, aan de hand van het volkstellingsregister van 1829. Hoewel het overgrote deel der toenmalige bevolking uit Nederland en daarvan weer een aanzienlijk deel uit de onmiddellijke omgeving afkomstig blijkt, verloochent zich toch allermint het relatief 'internationale' karakter van deze nederzetting, gesticht door de Franse generaal De Marmont.

*

Oude stads- en landsbeschrijvingen worden steeds moeilijker tweedehands verkrijgbaar en doet zich een gelegenheid hiertoe voor, dan zijn de prijzen

dikwijls afschrikwekkend hoog, zeer tot ongerief van locale en regionale historici. De facsimile-uitgave van de Utrechtse delen van de bekende Tegenwoordige staat der Verenigde Nederlanden (Amsterdam, Tition, 1758-1772, 2 dln.) door de Europese Bibliotheek te Zaltbommel (1965), onder de titel Nederland in vroeger tijd, dl. 8-11, met reproducties der platen, maar zonder kaarten, voldoet dan ook aan een algemeen gevoelde dringende behoefte. Zoals bekend, heeft genoemde uitgeverij reeds soortgelijke heruitgaven over Holland en Gelderland verzorgd, terwijl de overige provincies nog aan de beurt komen. Eerstgenoemde uitgave was een bewerking, waarbij veel, dat als verouderd werd beschouwd, was weggelaten. Hoe goed verzorgd en weloverwogen deze uitgave ook was, toch lijkt ons een zodanige bewerking minder gewenst, vooral omdat zij de indruk kan wekken, dat het afgedrukte wel 'up to date' is! Een integrale heruitgave van dit nu eenmaal 'klassiek' geworden werk, zoals thans voor Utrecht is verschenen, verdient m.i. dan ook de voorkeur.

Een gelukkige gedachte van de uitgevers was, aan bovengenoemde herdruk toe te voegen een heruitgave van het Stichtse gedeelte van 'Het verheerlijkt Nederland of Kabinet van hedendaagse gezichten', onder de naam Utrecht in prent, 18e eeuwse prenten van steden, dorpen, kastelen en buitenplaatsen, met een voorwoord van J. A. B. M. de Jong. Immers, ook de oorspronkelijke uitgever Tirion had dit prentwerk in 1745-1774 de wereld ingezonden als visuele aanvulling op de teksten van de Tegenwoordige staat.

Het boekje Aangenaam! Kennismaking met Amersfoort, een verzameling foto's en prenten over de stad aan de Eem, samengesteld door T. B. Hamstra (uitg. 'Eemstad-publiciteit', Amersfoort, 1965) bevat een groot aantal zeer fraaie foto's van oud- en nieuw-Amersfoort, alsmede enige goed geslaagde reproducties van oude gravures e.d. Ook enige opgenomen advertenties geven mooie afbeeldingen van bedrijven, winkels enz.

Van de Archeologische werkgroepen Flehite en Vallei en Eemland is een verslag over sept. 1964 - sept. 1965 verschenen, dat interessante bijzonderheden bevat over de werkzaamheden van deze zeer actieve amateur-oudheidkundigen. Wij noemen slechts de opgravingen naar de voormalige glasblazerij De Glashut bij de Issetseweg en naar de verdwenen Kamperbuitenpoort te Amersfoort. De aanwinsten kwamen het museum 'Flehite' te Amersfoort ten goede.

Het is overbekend, dat familie-archieven en daarmee nauw verbonden huisarchieven vaak zeer belangrijke gegevens bevatten ter opheldering van de vaderlandse geschiedenis in het algemeen en de regionale en plaatselijke geschiedenis in het bijzonder. Dat het Rijk is overgegaan tot aanstelling van een wetenschappelijk archiefambtenaar, verbonden aan het Algemeen Rijksarchief, doch met standplaats Rijksarchief Utrecht, die speciaal tot taak heeft, gegevens over familie-archieven en verwante archieven te verzamelen en deze te beschrijven, kan dan ook ten eerste worden toegejuicht. Dat deze werkzaamheden ook voor Oost-Utrecht hun vruchten afwerpen, toont de onlangs uitgekomen Inventaris van de archieven Van Boetzelaer (Rijksarchief Utrecht, 1965), van de hand van boven-

genoemde ambtenaar, Mevr. Drs. E. P. Polak-De Booy. De voortreffelijke inleiding, index en fragment-genealogieën zullen de belangstellende vlot op weg helpen. Ik wijs hier dan ook slechts op de archivalia omtrent de Amersfoortse familie Both Hendriksen, afstammelingen van Pieter Both, de eerste gouverneur-generaal van Ned. Indië, en op de geschiedenis van de huizen Sandwijk, koelenberg en Eyckensteyn in De Bilt, zo nauw verbonden met die van een tak van de familie Van Boetzelaer in de 19e en 20e eeuw.

Door de vriendelijke hulp van de heer E. Heupers te Soest konden wij kennisnemen van een belangrijke Zweedse publicatie (in het Duits) over Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters, van de hand van de in de V.S. werkende Zweed Tore Nyberg (Bibliotheca Historica Lundensis, no. XV, CWK Gleerup, 1965; gedr. te Leiden bij A. W. Sijthoff). Het werk bevat een uitvoerige beschrijving van de oorsprong, verspreiding, organisatie en typische kenmerken der Brigittijnerkloosters van de Orde van St. Salvator. Gesticht door de H. Birgitta van Zweden (1303-1373), breidde de orde zich uit over Scandinavië, Duitsland, de Oost-Baltische landen, de Nederlanden, Engeland en Italië. Bovenal in de Nederlanden bevonden zich talrijke kloosters van deze orde (sedert de jaren dertig der 15e eeuw). Voor ons is slechts van belang één van de kleinste dezer kloosters, nl. Mariënborg te Soest, in de jaren tussen 1456 en 1459 gesticht door Jacob van Gaesbeek, heer van Soest (vermeldingen van het bestaan van dit klooster in vroegere jaren acht de schr. niet geloofwaardig). Evenals bij de andere kloosters wordt uitvoerig gesproken over de kerkelijke, politieke en andere factoren, die deze kloosterstichting hebben bepaald (zie blz. 195-203). Over de lotgevallen van Mariënborg wordt echter in dit boek niet veel meer vermeld dan wat reeds uit vroegere publicaties bekend is.

J. H.

Boekbespreking

A. Versteegh, Leersum in de Loop der Tijden, N.V. Drukkerij J. van Hardeveld, Veenendaal, zonder jaar (1964).
113 pp., drie kaarten op uitslaand blad, 30 (ongenummerde) afbb.

Het is een goed teken dat op verschillende plaatsen in Oost-Utrecht geestdriftige belangstellenden in de plaatselijke historie bezig zijn het door hen verzameld materiaal onder het publiek te brengen. Het is vooral goed wanneer kennis van plaatselijke toestanden gecombineerd kan worden met de algemene kennis der geschiedenis die als het ware opgehoopt ligt in onze archieven en aan de universiteiten. De schrijver van het hier aangekondigd boekje over Leersum heeft, zoals hij zegt in het voorwoord, verschillende archieven geraadpleegd, wat ook blijken kan uit een aantal gereproduceerde prenten van dit dorp, van Darthuizen, Zuilestein, Broekhuizen enz. Het resultaat is een handzaam boekje boordevol gegevens. Er wordt in het kort gesproken over geologie, het gebruik van de gronden, de meer bijzondere

bouwwerken zoals kerken, kastelen, rechthuizen, molens enz., de 'woongerieven' zoals verlichting, water, riolering enz., maar ook over de bestaansmiddelen en de samenstelling van de bevolking. Het is altijd gemakkelijk in een dergelijke samenvatting punten te zoeken die men graag anders behandeld had gezien of waarvan men meer had willen horen. Beslist geen navolging verdient de benaming 'Saksisch' voor het vroegmiddeleeuwse grafveld dat in Leersum is aangegraven. De hele kwestie van stamnamen en archeologische vondsten is een zo verwarde materie dat men voor archeologische complexen voorlopig beter neutrale namen kan gebruiken. Zijn wij goed ingelicht, dan bestaat de mogelijkheid dat wat van dit grafveld nog bewaard is binnen niet al te lange tijd gepubliceerd zal worden. Ook voor de op p. 13 genoemde 'Romeinse heirweg' zou men graag zo niet bewijzen, dan toch enkele aanwijzingen willen zien. Dit alles neemt echter niet weg dat men de gemeente Leersum geluk mag wensen met dit kleine boekje waarin zoveel wetenswaardigs is verzameld en waardoor zeker bij enkelen de geestdrift wordt gewekt tot verder speurwerk.

MEDEDELING VAN DE ADMINISTRATIE

We verzoeken onze abonnees het abonnementsgeld voor de 2e jaargang à f 4,50 te storten of over te maken op giro-nummer 43 76 83 t.n.v. Administrator Flehite te Amersfoort. We danken degenen, die dit reeds ongevraagd deden en verzoeken de weinigen, die nog vergaten het abonnementsgeld voor de 1e jaargang te betalen, dit alsnog te doen.

MATTHAEUS MERIAN, TOPOGRAPHIA GERMANIAE Burgund / Nederlande 1659.

De prijs van deze zuivere herdruk van dit grootse standaardwerk is slechts f 82,75.

Naast 283 pagina's in facsimile, bevat dit boek 158 kopergravures en een aantal kaarten van 104 steden.

Voorhanden bij: BOEKHANDEL *G.G. Veenendaal*

AMERSFOORT,
LANGESTRAAT 33 TELEFOON 13232

BOEKHANDEL VAN GASTEL

LANGESTRAAT 86

AMERSFOORT

TELEFOON (03490) 15963 - GIRO 65030

GYSBERS EN VAN LOON Bakkerstraat 7 a Arnhem

Speciaal Antiquariaat voor plaatselijke en regionale geschiedenis, biedt aan:

BLOYS VAN TRESLONG PRINS, P.C., Genealogische en heraldische geslachten in en uit de kerken der prov. Utrecht. Utr. 1919, 342 p. m. pltn. f 30,-

HAARZUYLENS - Le Château de Haar à Haarzuylens. Texte p. Frans Luyten et P. J. H. Cuypers sur l'histoire du Château, la Chapelle, les environs du Haar, la famille de Zuylens, etc. Utr. 1910, folio portef. hlf. ln. 59 p. dubbele kolom op kunstdrukpapier. Met tekstill. en 75 pltn., waarvan één met 95 gekl. wapenafb. f 75,-

GALEN, J. v., Eiszeitliche Befunde aus Utrecht. Utr. 1943. 4to. or. omsl. 39 p. m. krtn., 35 schetstekn. en 17 afb. op pltn. (Geogr. en geol. med. 17) f 6,50

Vrumona Fabrieken - Bunnik.

drink Si-Si om het fruit... lekker!